

UOT: 33.05, 338.36, 338.45

YEYİNTİ MƏHSULLARI İSTEHSALI SAHƏSİNDƏ İNNOVASIYA FƏALLIĞININ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Ülviyyə Rasim qızı Rəsulova,

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC), müəllim, dissertant

Tel.: (055) 848-88-14; e-mail: ulviyya_rasulova@unec.edu.az

Xülasə

Innovasiya istehsal, marketing və menecment sistemində dərin dəyişikliklər yaradaraq iqtisadiyyatın yeni keyfiyyət səviyyəsinə keçməsinə, ölkənin istehsal imkanlarının və adambaşına gəlirlərin artmasına səbəb olur, ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə müsbət təsir göstərir. Bu baxımdan məqalədə yeyinti məhsulları istehsalının inkişaf xüsusiyyətləri təhlil olunmuş, bu sahədə innovasiya fəallığı qiymətləndirilmişdir. Təhlil göstərir ki, yeyinti məhsulları sahəsində innovasiya fəallığının aşağı olması bu sahənin ümumi məhsulunda sadə məhsulların payının yüksək olması və innovasiya potensialının zəif inkişaf etməsi ilə əlaqədardır.

Açar sözlər: emal sənayesi, yeyinti məhsulları, innovasiya fəallığı.

Giriş

İqtisadi inkişafın təmin edilməsi milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətindən, yəni iqtisadi, siyasi, sosial, təbii və texnoloji amillərin qarşılıqlı təsiri və əlaqəsi nəticəsində formalaşan rəqabət üstünlüklərinin reallaşdırılmasından asılıdır. İnnovasiya amili istehsal, marketing və menecment sistemində dərin dəyişikliklər hesabına iqtisadi inkişafın keyfiyyətini müəyyən edir (2). O, iqlim dəyişikliklərinin tempini azaldır, davamlı inkişafın təmin olunmasına və sosial bərabərsizliyin azaldılmasına töhfə verir. İnnovasiya iqtisadi resurslardan istifadə məhdudiyyətlərini azaltmaqla adambaşına gəlirlərin artımı, yoxsulluğun azaldılması və yeni ərazilərin məskunlaşması imkanlarını artırır. Məhz yaradılan innovasiyalar iqtisadi inkişafa yeni dinamiklik gətirir və kapitalın artımı ilə yanaşı əmək məhsuldarlığının yüksəlməsinə, iqtisadiyyatın yeni keyfiyyət səviyyəsinə keçməsinə, ölkənin istehsal imkanlarının artmasına səbəb olur. Qərbi ölkələrinin iqtisadi inkişafı gələcək inkişaf üçün əlverişli olan imkanların fasiləsiz axtarışının və dəyişikliklərə uyğunlaşmanın reallaşdırılması, yəni innovasiya ilə əlaqəli olmuşdur (1). Ç. Qrixlesin qiymətləndirmələrinə əsasən, ayrı-ayrı sahələr səviyyəsində istehsalın həcmünün artımının yarısı, əmək məhsuldarlığının isə dördüdə üçü texnoloji dəyişikliklər hesabına təmin edilmişdir (6).

İnnovasiyanın yaranması və yayılması işçi qüvvəsinin keyfiyyətini artırmaqla milli iqtisadiyyatda məşğul olanların cəmi sayında ixtisaslı kadrların payının artmasına, yeni istehsalların yaradılmasına, əlavə iş yerlərinin formalaşmasına və nəticədə məşğulluğun yüksəlməsinə səbəb olur (4).

Dünyada yaradılan əlavə dəyərdə xidmət sektorunun payının sürətlə artmasına baxmayaraq sənaye iqtisadi artımın təmin edilməsi və milli iqtisadiyyatın inkişafı üçün əsas sahə olaraq qalır. Sənayenin inkişafı bir tərəfdən kənd təsərrüfatı və hasilat sahələrinin, digər tərəfdən isə sənayeyönümlü xidmətlərin inkişafını şərtləndirməklə ölkədə iş yerlərinin formalaşdırılmasının vacib amili kimi çıxış edir.

Emal sənayesində texnoloji dəyişikliklərin yüksək tempi, miqyasdan qənaət və qlobal dəyər zəncirinə asan qoşulma imkanı bu sahənin milli iqtisadiyyatda rolunu artırır. Emal sənayesinin inkişafı mexanikləşdirmə səviyyəsinin yüksəldilməsi ilə əlaqəli olmuşdur və bu da gəlirlərin artımı hesabına sənaye məhsullarına olan tələbin artımı və kənd təsərrüfatında əmək məhsuldarlığının yüksəlməsi ilə nəticələnmişdir. Əmək məhsuldarlığının artması əmək resurslarının kənd təsərrüfatından emal sənayesinə, sonra isə xidmət sferasına miqrasiyası ilə nəticələnmişdir. Milli iqtisadiyyatda kənd təsərrüfatından sənayeyə transformasiya, sənayedən isə xidmətlər sferasına transformasiya iqtisadi inkişaf prosesidir (8). Bu baxımdan sənaye inqilabının baş verdiyi dövrdən indiyə qədər sənaye gücünə malik olmadan güclü iqtisadiyyata malik olan ölkə olmamışdır. N. Kaldor emal sənayesini sürətli artımın əsas mühərriki kimi xarakterizə etmişdir (7).

Müasir dövrdə ölkədə iqtisadi siyasətin əsas prioritetlərindən biri emal sənayesinin inkişafının təmin olunmasıdır. Bu baxımdan ölkədə inkişaf imkanları yüksək olan sahələrə üstünlük verilməlidir. Belə sahələrdən biri də yeyinti məhsullarının istehsalı sahəsidir. Bu sahə həm ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, həm də məşğulluğun artırılması baxımından əhəmiyyətə malikdir.

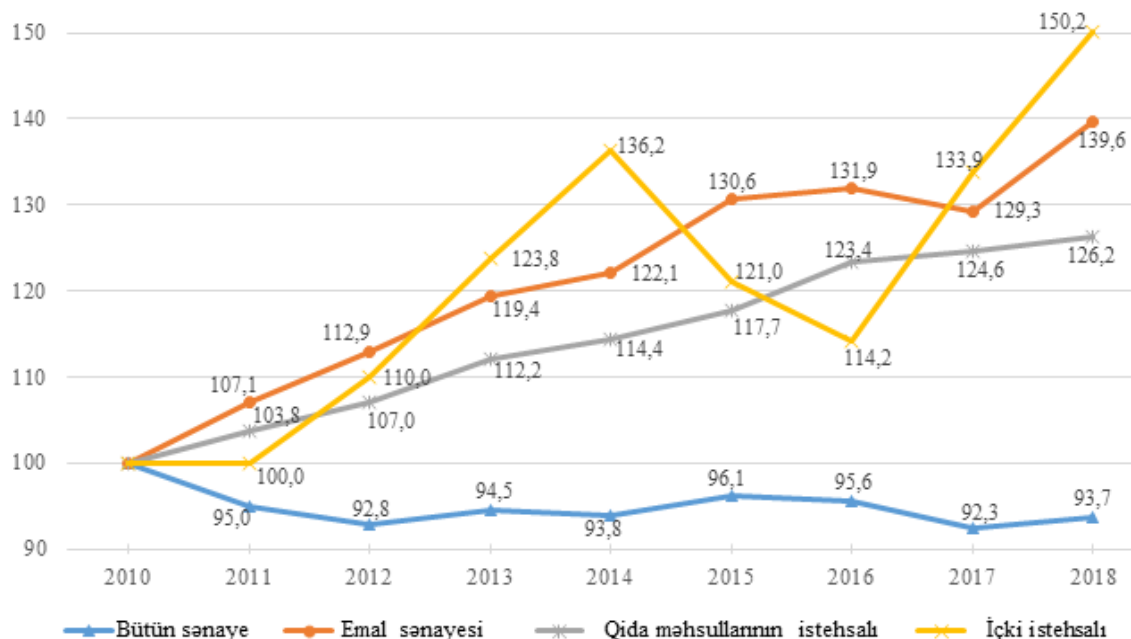
Yeyinti məhsulları istehsalı sahəsinin inkişaf xüsusiyyətləri

Yeyinti məhsulları istehsalı sahəsində insanların yaşaması üçün gündəlik tələb olunan məhsulların böyük hissəsi istehsal edilir. Bu sahə emal etdiyi xammalın xarakterinə görə bitki mənşəli, heyvan mənşəli və kənd təsərrüfatına aid olmayan xammalları emal edən üç qrup altsahəyə bölünür.

Yeyinti məhsulları istehsalı sahəsinin kənd təsərrüfatı xammalını emal edən sahələri emal sənayesinə, duz və mineral sular istehsal edən sahələri hasilat sənayesinə, balıq sənayesi isə həm hasilat (balığın tutulması), həm də emal sənayesinə (balığın emalı) aid edilir. Bir qrup qida istehsal edən sahələr bilavasitə kənd təsərrüfatı xammalını emal edir (ət, süd, çaxır, çay, konserv və s. istehsalı), digər qrup sahələr isə ilkin emaldan keçmiş kənd təsərrüfatı xammalından istifadə edirlər (məsələn, çörək, makaron, kolbasa, qənnadı məhsulları və s. istehsalı).

Azərbaycanda kənd təsərrüfatının inkişafı qida sənayesinin xammal bazasının formalaşdırılması üçün əlverişli şərait yaradır. Belə ki, yerli kənd təsərrüfatı məhsullarının emal sahələrinin inkişaf etdirilməsi bu sahədə istehsalın artırılması və təsərrüfat əlaqələrinin səmərəliliyinin yüksəlməsinə müsbət təsir göstərir.

Şəkil 1. Sənayedə istehsal həcmnin dinamikası (2010=100)

Şəkildən görüldüyü kimi, 2018-ci ildə sənaye məhsulu 2010-cu ilə nisbətən azalsa da, emal sənayesi, o cümlədən qida məhsulları və içki istehsalı əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Qeyd edilən dövrdə sənaye məhsulunun azalması əsasən neft və qaz hasilatının azalması hesabına baş vermişdir. Qida məhsulları və içkilərin istehsalı sahələrində artım isə yerli bazar hesabına təmin edilmişdir. Belə ki, 2018-ci ildə ərzaq məhsullarının ixracı 2010-cu ilə nisbətən 3,3 dəfə azaldığı halda, ərzaq və içkilərin prəkəndə ticarətinin fiziki həcmi təqribən 1,3 dəfə artmışdır.

Cədvəl 1. Sənaye istehsalının sahə strukturu (ümumi yekuna nisbətən, faizlə)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Bütün sənaye	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Emal sənayesi	15.9	14.3	15.3	21.4	25.1	29.9	27.6	24.4	21.9
Qida məhsullarının istehsalı	1.5	1.5	1.5	6.7	7.3	8.8	9.1	7.4	6.4
İçki istehsalı	0.6	0.5	0.5	0.6	0.7	0.7	0.7	0.7	0.6

Cədvəl məlumatlarından görüldüyü kimi, qida məhsulları istehsalının sənaye istehsalında payı əhəmiyyətli dərəcədə artmış, içki istehsalının payı isə sabit qalmışdır. Bununla yanaşı, qida məhsulları istehsalının emal sənayesində payı 2010-cu ildə 9,4 faizdən 2018-ci ildə 29,2 faizə qədər artmış, içki istehsalı isə 3,8 faizdən 2,7 faizə qədər azalmışdır. Belə dəyişikliklər emal sənayesində istehsalın artımın ümumi sənaye üzrə orta göstəricini üstələməsi ilə əlaqədar olmuşdur.

Son illərdə qida məhsullarının və içki istehsalının həcmnin artımının əsasən yerli bazar hesabına baş verməsi qida məhsulları və içki istehsalının yerləşdirilməsi xüsusiyyətləri ilə əlaqədar olmuşdur. Belə ki, yeyinti məhsulları istehsalı sahələrinin bir qrupu istehlak yerlərinə yaxın yerləşdirilir. Bu sahələrə pivə, çörəkbişirmə, alkoqollu və alkoqolsuz içkilər istehsalı və s. aiddir. Bu sahələrini məhsullarına nisbətən onların istehsalında istifadə edilən xammalların daşınma xərcləri

nisbətən aşağı olur. Habelə, belə sahələrdə hazır məhsulun istehsalında onun çəkisindən az xammal istifadə edilir. Məsələn, 1 kq buğda çörəyinə orta hesabla onun çəkisindən 25 faiz az un, pivənin hər litrinə 4 dəfə az arpa sərf olunur. Bundan başqa, bir çox qida məhsulları nisbətən qısa vaxt ərzində istehlak olunmalıdır. Məsələn, çörək məhsulları istehsal edildikdən bir neçə saat ərzində istehlak edilmədikdə öz keyfiyyətini itirir. Son illərdə ölkədə içkilərin, süd və süd məhsullarının, çörək və un məmulatlarının, çayın istehsalı bu amillərlə əlaqədar olmuşdur.

Bir çox biskivit məhsulları, dondurma, ət və ət məhsullarını və s. lazımi soyuducu olmadan uzun müddət saxlamaq mümkün olmur. Bu amil də belə məhsulların istehsalının istehlak yerlərinə yaxın yerləşdirilməsini zəruri edir.

Yeyinti məhsulları istehsalının digər qrup sahələri əsasən xammal mənbəyinə yaxın yerləşdirilir. Belə sahələrə şərab sənayesi, konserv sənayesi, çayın və tütünün ilkin emalı və s. aiddir. Meyvə, tərəvəz, üzüm və s. bu kimi kənd təsərrüfatı məhsullarının öz keyfiyyətlərini itirməmələri üçün qısa müddət ərzində emal edilməlidirlər. Digər tərəfdən, həmin məhsulların emalı zamanı nisbətən böyük həcmdə tullantı yarandığından, onların uzun məsafəyə daşınaraq emal edilməsi səmərəli olmur. Məsələn, 1 ton mürəbbə konservinə təqribən 1,3 ton meyvə, tərəvəz konservləri, o cümlədən tomat pastası istehsalına təqribən 2 ton tərəvəz, şərab materialına təqribən 1,5 ton üzüm, 1 kiloqram kərə yağına təqribən 20 litr xam süd, 1 ton pambıq yağı istehsalına təqribən 6 ton çiyid sərf edilir.

2016-cı ilin sahələrarası balansına əsasən, qida məhsulları istehsalı sahəsində əsas qiymətlərlə ümumi buraxılışda kənd təsərrüfatı xammalının payı 13,5 faizə, bu sahənin aralıq məhsullarının payı 18,1 faizə, içkilər istehsalında isə müvafiq olaraq 3,0 faizə və 2,3 faizə bərabər olmuşdur. Belə hal ölkədə yerli kənd təsərrüfatı xammalının emala gedən hissəsinin kiçik olması ilə əlaqədardır. Belə ki, 2016-cı ildə əsas qiymətlərlə ölkədə cəmi istifadə edilmiş kənd təsərrüfatı məhsulunda aralıq istehlaka gedən hissə 20,4 faizə bərabər olmuşdur. Qida sənayesinin ümumi məhsulunun əsas hissəsinin ün və çörək istehsalının payına düşür. Habelə qida sənayesi istehsalında bitki yağları əhəmiyyətli paya malikdir. Un istehsalında istifadə edilən ərzaqlıq buğda, habelə bitki yağlarının istehsalında istifadə edilən xam bitki yağı idxal hesabına formalaşdığından yerli kənd təsərrüfatı məhsullarının qida sənayesinin aralıq istehlakında kiçik paya malik olmuşdur. Habelə ərzaq balanslarının məlumatına əsasən, 2018-ci ildə ölkədə formalaşan bitkiçilik məhsullarında buğdanın 57,7 faizi, qarğıdalının 33,9 faizi, üzümün 41,2 faizi sənaye ehtiyacları üçün sərf edilmişdir. Beləliklə hazırda qida sənayesinin strukturunda un, çörək və bitki yağları istehsalı üstünlük təşkil edir ki, bunlar da nisbətən sadə texnologiyalara əsaslanan istehsaldır.

Respublikada istehsal olunan qida məhsullarının xarici rəqabətdən qorunmasının obyektiv amilləri mövcuddur. Belə məhsullar adətən ya xammal mənbələrinə, ya da əsasən istehlak bazarlarına yaxın yerləşdirildiyindən, nəqliyyat xərcləri məhsulun maya dəyərinə, daşınma məsafəsi məhsulun keyfiyyətinə əhəmiyyətli şəkildə təsir göstərdiyindən yerli məhsullar xarici məhsullara nisbətən rəqabət üstünlüyünə malik olurlar. Bu baxımdan daxili bazarın həcmi və onun yerli istehsalı stimullaşdırmaq imkanı mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Qida sənayesində innovasiya fəallığının qiymətləndirilməsi

Azərbaycan innovasiya fəallığı baxımından inkişaf etmiş ölkələrdən ciddi dərəcədə, orta inkişaf səviyyəsinə malik olan ölkələrdən isə əhəmiyyətli dərəcədə geri qalır. Ölkədə innovasiya sahəsində

ən böyük geriləmələr beynəlxalq birgə ixtiraların, elmi nəşrlərin, patentlərin və ticarət markalarının sayının, elmi-tədqiqat xərclərinin səviyyəsinin aşağı olması ilə əlaqədardır (5). 2019-cu il üzrə Qlobal Rəqabətqabiliyyətlilik Hesabatı göstərir ki, iqtisadi inkişafda innovasiya fəallığı arasında birbaşa əlaqə vardır. Belə ki, inkişaf etmiş ölkələrdə innovasiya fəallığı da yüksəkdir. İnkişaf innovasiya fəallığı üçün əlverişli şərait yaradır, innovasiya fəallığı isə iqtisadi inkişafın amili kimi çıxış edir.

Milli iqtisadiyyata innovasiyaların tətbiqi iqtisadi inkişafın əsas amili olaraq iqtisadi resurslardan səmərəli istifadəni müəyyən edir. Rəqabətin yüksək səviyyəsi və rəqabətqabiliyyətli bazar subyektlərinin mövcudluğu ilə xarakterizə olunan inkişaf etmiş ölkələrdə rəqabət innovasiya fəaliyyətinin əsas hərəkətverici qüvvəsi kimi çıxış edir. Belə ki, rəqabət nəticəsində qiymətlərin aşağı düşməsi və mənfəətin azalması baş verir ki, bu da firmaları öz rəqiblərindən fərqli məhsul və xidmətlər yaradaraq bazara çıxarmağa vadar edir. Firmalar innovasiya fəaliyyəti ilə istehsalın səmərəliliyini yüksəltmək məqsədilə fəaliyyət göstərirlər. K. Erou qeyd edir ki, rəqabətli sahədə firmanın tədqiqat və inkişafa investisiya qoyması üçün inhisarçıya nisbətən daha böyük stimulu olur (3). İnnovasiya firmalara öz məhsullarına tələbi artırmağa və ya xərcləri azaltmağa imkan yaradır ki, bu da rəqabət üstünlüklərinin formalaşmasına səbəb olur. M. Porter qeyd edir ki, firma üçün rəqabət üstünlüklərini əldə etmə üsulu onun fəaliyyət göstərdiyi sahədə baş verən meyillərə, firmanın resurs və imkanlarına uyğun rəqabət strategiyasının formalaşdırılmasıdır ki, buna da innovasiya vasitəsilə nail olmaq mümkündür (9, s. 74).

Təcrübə göstərir ki, istehsalçılar arasında rəqabət daha çox məhsulların qiymətini sabit saxlamaqla onların keyfiyyətinin artırılması əsasında aparılır. Məhsulun keyfiyyətinin yüksəldilməsinə hədəflənmə innovasiya fəallığının artmasına səbəb olur. Yeyinti məhsullarının keyfiyyətini onların qidalılığı, dad xüsusiyyətləri, kimyəvi tərkibi, həzmolunma dərəcəsi, xarici görünüşü kimi göstəricilər xarakterizə edir. Müasir dövrdə qida texnologiyaları qidalanmaya dair informasiyanın istehlak məhsullarına çevrilməsində əhəmiyyətli rol oynayır (10). Yeyinti məhsullarının istehsalının intensivləşdirilməsi və keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasının əsas istiqamətlərindən biri yüksək bioloji dəyərə malik ərzaq məhsullarının istehsal edilməsidir. Bu sahədə innovasiya fəaliyyətinin əsas məqsədi zülalların, amin turşusunun, vitaminlərin və digər əvəz edilməsi mümkün olmayan qida maddələrin biomühəndisliyi və biotexnologiyası sahəsində əldə edilən nailiyyətlər əsasında zənginləşdirilmiş və kombinləşdirilmiş məhsulların istehsal edilməsidir. Zənginləşdirilmiş yeyinti məhsulları qida normalarına uyğunlaşdırılmaq üçün məhsulların tərkibinə zülal, amin turşusu, vitamin və mineral duzların əlavə edilməsini, kombinləşdirilmiş məhsullar isə bir-birini tamamlayan qida maddələrinin balanslaşdırılmış qatışığının əldə edilməsini nəzərdə tutur. Zənginləşdirmə və kombinləşdirmə yeyinti məhsullarının tərkibinin və bioloji faydasının artırılması ilə yanaşı, qida rasionunun balanslaşdırılması üçün istifadə edilir. Belə məhsullar həm iqtisadi, həm də tibbi-bioloji baxımdan səmərəlidir. Məsələn, insan orqanizmində yodun çatışmazlığını aradan qaldırmaq üçün süfrə duzunu yodla zənginləşdirirlər.

Yeni və ya təkmilləşdirilmiş istehsal üsullarının tətbiqi istehsal tsiklini azaltmağa, təbii prosesləri süni proseslərlə əvəz etməyə, xammalın emallıq dərəcəsini artırmağa, yeyinti məhsullarını vitamin, mineral duzlar, zülallar və s. ilə zənginləşdirməyə imkan verir. Xüsusilə bu sahədə elmi-texniki nailiyyətlər əsasında axın xətlərinin təkmilləşdirilməsi, yeni avtomatlaşdırılmış sistemlərin tətbiqi istehsalın səmərəliliyini yüksəldir. Hazırda yeni kimyəvi və biokimyəvi vasitələrdən xammal və materialların saxlanması yaxşılaşdırmaq üçün istifadə edilir. Habelə ərzaq məhsullarının istehsalında yeni ferment preparatlarının tətbiqi istehsalın səmərəliliyini yüksəldən amillərdən biridir.

Son illərdə respublikanın yeyinti sənayesində müasir texnika və texnologiya əsasında bir sıra müəssisələr yenidən qurulmuş, müasir tələblərə cavab verən bir neçə müəssisə istifadəyə verilmişdir. Bu müəssisələrin yenidənqurulması və istifadəyə verilməsi, onlarda yeni və daha keyfiyyətli məhsulların mənimlənməsi nəticəsində yeyinti sənayesinin rəqabətqabiliyyətliliyi nisbətən artmışdır.

Cədvəl 2. Sənayedə innovasiya məhsulunun həcmi (min manat)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Bütün sənaye	6413,0	27566,0	24097,0	12517,1	13436,1	1519,4	36287,8	15060,5	29807,5
Emal sənayesi	6413,0	15063,0	23465,6	12191,1	13436,1	1519,4	36158,2	14876,7	29592,2
ondan:									
qida məhsullarının istehsalı							402,5	589,5	831,2
içki istehsalı		3500,0	18200,0		3973,0	758,0	41,5		

Mənbə: Cədvəl Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında tərtib edilmişdir.

Cədvəl məlumatlarından görüldüyü kimi, 2010-2018-ci illərdə sənayedə innovasiya məhsulunun istehsal həcmi çox kiçik olmuşdur. Belə ki, qeyd edilən dövrdə sənayedə ümumi məhsulda innovasiya məhsulunun payı 0,006 faizlə 0,112 faiz arasında dəyişmişdir, emal sənayesində bu göstərici 0,11 faizlə 0,41 faiz arasında, qida məhsulları istehsalında 0-la 0,027 arasında, içki istehsalında isə 0-la 10,4 faiz arasında olmuşdur. Görüldüyü kimi, sənayedə innovasiya məhsulunun istehsalı davamlı xarakterə malik deyildir.

Ölkə iqtisadiyyatında investisiyanın həcmi və istiqaməti texniki yeniliklərin yayılması və mütərəqqi dəyişikliklərin tempini müəyyən edir.

Cədvəl 3. Sənayedə innovasiyalara çəkilən xərclər (min manat)

	2010	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Bütün sənaye	8139,0	9326,0	13877,2	21534,1	35179,1	27929,0	16135,7	34353,6
məhsul innovasiyaları	7952,0	5975	11899,5	13510,4	13685,2	20313,8	10439,6	23298,7
proses innovasiyaları	187,3	3351,0	1977,7	8023,7	21493,9	7615,2	5696,1	11054,9
Emal sənayesi	8128,0	8083	4066,6	17383,6	32492,5	27744,4	16104,0	32967,6
məhsul innovasiyaları	7941,0	5196	3847,3	9522,5	11157,2	20303,8	10438,6	22619,4
proses innovasiyaları	187,3	2887	219,3	7861,1	21335,3	7440,6	5665,4	10348,2
Qida məhsullarının istehsalı	690,6	2706	997,4	1156,7	-	-	81,5	-
məhsul innovasiyaları	690,6	-	997,4	-	-	-	81,5	-
proses innovasiyaları	-	2706	-	1156,7	-	-	-	-
İçki istehsalı	-	2070	136,0	2089	12792	1911	151,0	338,0
məhsul innovasiyaları	-	2070	136,0	-	-	-	-	336,0
proses innovasiyaları	-	-	-	2089	12792	1911	151,0	2,0

Mənbə: Cədvəl Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında tərtib edilmişdir.

Cədvəl məlumatlarından göründüyü kimi, nəinki qida məhsulları və içki istehsalında, bütövlükdə sənaye istehsalında innovasiyaya çəkilən xərclər kiçik olmuşdur. Belə ki, sənayedə innovasiyalara sərf edilmiş xərclər əsas kapitalla investisiya qoyuluşlarında payı 0,15 faizlə 0,41 faiz arasında dəyişmişdir, emal sənayesində bu göstərici 0,94 faizlə 0,67 faiz arasında, qida məhsulları istehsalında 0-la 3,59 arasında, içki istehsalında isə 0-la 54,0 faiz arasında olmuşdur. Bununla yanaşı dövr ərzində innovasiyaya çəkilən xərclər davamlı xarakterə malik olmamışdır. Bütövlükdə son illərdə qida məhsulları və içki istehsalına investisiya qoyuluşlarının həcmi əhəmiyyətli dərəcədə artsa da, ölkədə istehsal edilən kənd təsərrüfatı məhsulunun kiçik hissəsi emal edilir. Habelə 2018-ci ildə ölkədə qida məhsulları və tütün sahəsindəki ixtiralarla əlaqədar cəmi 7 patent qüvvədə olmuşdur ki, bu da nisbətən kiçik göstəricidir. Sənayedə innovasiya xərclərində məhsul innovasiyalarının payı yüksək olmuşdur. Bu xərclər əsasən texnoloji innovasiyalarla əlaqədar maşın və avadanlığın alınmasına xərclənmişdir. Yeyinti məhsulları istehsalı sahəsində yeni məhsulların, xidmətlərin, yeni proseslərin tətbiqi və işlənməsinə demək olar, vəsait sərf edilməmişdir.

Cədvəl 4. Maliyyə mənbələri üzrə texnoloji innovasiyalara çəkilən xərclər (min manat)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Bütün sənaye	8139,0	31589,0	9326,0	13877,2	21534,1	35179,1	27929,0	16135,7	34353,6
müəssisələrin öz vəsaiti hesabına	3584,0	22996,0	9174,0	12376,9	21133,5	34779,2	14286,5	16076,0	34278,0
dövlət büdcəsi	-	8593,0	-	551,2	-	-	-	-	3,6
xarici investisiyalar	-	-	-	-	-	-	11808,2	36,0	72,0
Sair	4555,0	-	151,8	949,1	400,6	399,9	1834,3	23,7	-
Emal sənayesi	8128,0	29319,0	8083,0	4066,6	17383,6	32492,5	27744,4	16104,0	32967,6
müəssisələrin öz vəsaiti hesabına	3573,0	20726,0	7931,0	2566,3	16983,0	32092,6	14101,9	16044,3	32892,0
dövlət büdcəsi	-	8593,0	-	551,2	-	-	-	-	3,6
xarici investisiyalar	-	-	-	-	-	-	11808,2	36,0	72,0
Sair	4555,0	-	151,8	949,1	400,6	399,9	1834,3	23,7	-
Qida məhsullarının istehsalı	690,6	782,8	2706	997,4	1156,7	-	-	81,5	338,0
müəssisələrin öz vəsaiti hesabına	263,3	782,8	2706,0	997,4	1156,7	-	-	81,5	338,0
Sair	427,3	-	-	-	-	-	-	-	-
İçki istehsalı	-	13800,0	2070,0	136,0	2089,0	12792,0	1911,0	151,0	-
müəssisələrin öz vəsaiti hesabına	-	13800,0	2070,0	136,0	2089,0	12792,0	1911,0	151,0	-
tütün məmulatlarının istehsalı	166,9	157,8	-	-	-	-	-	-	-
müəssisələrin öz vəsaiti hesabına	166,9	157,8	-	-	-	-	-	-	-

Mənbə: Cədvəl Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında tərtib edilmişdir.

Cədvəl məlumatlarından göründüyü kimi, sənayedə, o cümlədən yeyinti məhsulları istehsalında innovasiyaya çəkilən xərclər əsasən müəssisələrin öz vəsaitləri hesabına maliyyələşdirilmişdir.

Müasir dövrdə innovasiya fəaliyyətini məhdudlaşdıran əsas iqtisadi amil respublikada bu sahənin lazım olan səviyyədə maliyyələşdirmə imkanlarının məhdud olması ilə bağlıdır. Ölkədə innovasiyaya

qoyulan investisiyaların ödənmə müddəti nisbətən uzun və risk səviyyəsi isə yüksək olur. Belə şəraitdə vençur kapitalın cəlb edilməsi imkanlarının məhdudluğu şəraitində firmaların öz vəsaitləri hesabına innovasiya fəaliyyəti ilə məşğul olmaq tələb olunur. Dövlət Statistika Komitəsi tərəfindən aparılmış sorğunun nəticəsində sorğuda iştirak etmiş müəssisələr innovasiya fəaliyyətinə mane olan əsas amil kimi maliyyə vəsaitlərinin məhdudluğunu göstərmişlər. Belə şəraitdə innovasiya fəaliyyətinin dövlət tərəfindən dəstəklənməsi və Milli İnnovasiya Sisteminin tərkib elementi kimi maliyyələşdirmə mexanizmlərinin yaradılması vacibdir. Bununla yanaşı yeyinti məhsulları sahəsində standartların əhatə dairəsinin genişləndirilməsinə və həmin məhsulların sertifikatlaşdırılması mexanizminin təkmilləşdirilməsinə ehtiyac vardır. Hazırda ölkədə qida təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və sağlam qida məhsullarının istehsalının genişləndirilməsinin mühüm əhəmiyyəti vardır. Bu baxımdan yeyinti məhsullarının keyfiyyətinə qoyulan tələblərin sərtləşdirilməsi yeyinti məhsulları istehsalı sahəsində innovasiya fəallığını artırmağa bilər. Xüsusilə innovasiya fəaliyyətinə maneə olan əsas istehsal amillərindən biri müəssisənin innovasiya potensialının zəif olması ilə əlaqədardır. Yeyinti məhsulları ilə əlaqədar araşdırma aparacaq tədqiqat institutlarının, habelə emal müəssisələrinin tərkibində innovasiya fəaliyyəti ilə məşğul olan bölmələrin olmaması bu sahədə innovasiya fəaliyyətini məhdudlaşdırır. Belə hal innovasiyaların yaradılması ilə yanaşı, onların cəlb edilməsinə mənfi təsir göstərir. 2017-ci ildə ölkədə Azərbaycan Respublikasının Qida Təhlükəsizliyi Agentliyinin tabeliyində Azərbaycan Qida Təhlükəsizliyi İnstitutu yaradılsa da, bu institutun əsas fəaliyyət sahəsi yeyinti məhsullarının keyfiyyəti ilə bağlı analizlərin aparılmasıdır.

Nəticə

Müasir dövrdə ölkədə emal sənayesinə qoyulan investisiyaların azlığı, dövlət tərəfindən innovasiya fəallığının dəstəklənməməsi, elmi-tədqiqat institutlarının bazar şəraitinə uyğunlaşa bilməməsi və s. belə amillərlə əlaqədar olaraq bu sahədə innovasiya fəallığı aşağıdır. Xüsusilə, yeyinti məhsulları sahəsində innovasiya fəallığının aşağı olması bu sahənin ümumi məhsulunda sadə məhsulların payının artmasına səbəb olmuşdur. Təhlil göstərir ki, ölkədə bu sahənin strukturuna istehlak bazarına yaxınlıq amili əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmişdir. Belə ki, yeyinti məhsullarının əsas hissəsini daha tez istehlak edilməli və ya saxlanma müddəti az olan məhsullar təşkil edir. Habelə ölkədə yeyinti məhsulları ilə əlaqədar innovasiya potensialının aşağı olması, bu sahənin maliyyələşdirilməsindəki məhdudiyyətlər innovasiya fəallığının aşağı olmasına səbəb olur.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Розенберг Н. Как Запад стал богатым. Новосибирск: Экор, 1995.
2. Тычинский А.В. Управление инновационной деятельностью компаний: современные подходы, алгоритмы, опыт. Таганрог: Изд-во ТТИ ЮФУ, 2009.
3. Arrow K. Economic Welfare and the Allocation of Resources for Invention. In Nelson R. R. ed. The Rate and Direction of Inventive Activity: Economic and Social Factors. Princeton: Princeton University Press, 1962, pp. 609–626.
4. Freeman Ch., Clark J., Soete L. Unemployment and Technical Innovation. L., 1982.
5. Global Competitiveness Report 2019. Geneva: World Economic Forum, 2019.

6. Griliches Z. R&D and Productivity: Econometric Results and Measurement Issues // Handbook of the Economics of Innovation and Technological Change / ed. P.Stoneman. Cambridge, MA: Blackwell, 1995.
7. Kaldor Nicholas. Strategic Factors in Economic Development. Ithaca: New York State School of Industrial and Labor Relations, Cornell University, 1967.
8. Kuznets, S. 1957. Quantitative Aspects of the Economic Growth of Nations: II. Industrial Distribution of National Product and Labor Force. Economic Development and Cultural Change 5: 1–111.
9. http://www.ipocongress.ru/download/guide/article/what_is_strategy.pdf
10. www.nano.gov/html/about/home_about.html

Ulviyya Rasim Rasulova, *teacher, candidate for a degree*

Azerbaijan State University of Economics (UNEC)

Assessment of innovative activity in food production

Summary

Innovations cause profound changes in the system of production, marketing and management, lead to the transition of the economy to a new quality level, increase the country's production capacity and per capita income, and have a positive effect on food security. In this regard, the article analyzes the features of the development of food production, gives an assessment of innovative activity in this area. The analysis shows that the low level of innovative activity in the food industry is due to the high share of simple products in the total production of this sector and the weak development of innovative potential.

Keywords: *processing industry, food products, innovative activity.*

Расулова Ульвия Расим кызы, *преподаватель, диссертант*

Азербайджанский государственный экономический университет

Оценка инновационной активности в сфере производства продуктов питания

Резюме

Инновации вызывают глубокие изменения в системе производства, маркетинга и управления, приводят к переходу экономики на новый качественный уровень, увеличивают производственные мощности страны и доход на душу населения, положительно влияют на продовольственную безопасность. В связи с этим в статье анализируются особенности развития производства пищевых продуктов, дается оценка инновационной активности в этой сфере. Анализ показывает, что низкий уровень инновационной активности в пищевой отрасли обусловлен высокой долей простых продуктов в общем объеме производства этого сектора и слабым развитием инновационного потенциала.

Ключевые слова: *перерабатывающая промышленность, продукты питания, инновационная деятельность.*